

**Bírálat**  
**Surányi Balázs**  
*Freedom of Word Order and Domains for Movement.*  
*A flexible syntax of Hungarian*  
című akadémiai doktori értekezéséről

Surányi Balázs (**SB**) a magyar szórend szabadságának (pontosabban az alternatív szórendek szabad választhatóságának) és annak határainak szenteli dolgozatát.

*A dolgozatban tárgyalt elméleti kérdések*

Ennek a komplex problémakörnek a tárgyalása különböző elméleti kérdések tisztázását veti fel, melyekkel a kutatónak szembesülnie kell, ha egy olyan magyarázó modellt akar kialakítani, amely egyszerre képes számot adni a tények összetettségéről és kompatibilis a választott restriktív elméleti kerettel (jelen esetben a generatív grammatika „Elvek és paraméterek” kutatási irányzatából született Minimalista Programmal).

**SB** három elméleti kérdést vesz górcső alá:

1. indokolt-e a nem-értelmezhető jegyek használata a minimalista megközelítésben?
2. a Minimalista Program légkörében született „kartográfiai” megközelítés képes-e megmagyarázni a szabad szórend jelenségeit?
3. fel kell-e tételeznünk, hogy a nyelvek vagy konfigurációsak, vagy nem-konfigurációsak (vagy esetleg a két típus keverékei)?

A szerző különféle képpen közelíti meg a három elméleti kérdést: az első kérdés esetében kiemeli a nem-értelmezhető jegyekkel operáló mechanizmus fogyatékosságait és a minimalista alapelvekkel való ellenmondásosságát (15-18), aztán a dolgozat folyamán végig olyan, a minimalista elvekkel kompatibilis, alternatív megoldásokat alkalmaz, amelyek nélkülözik ezen jegyek használatát (2., 3. és 5. fejezet). A második kérdés esetében az elvi kifogásokon túl (18-23) részletesen kimutatja, hogy a kartográfiai megközelítés nem képes számot adni a magyarban tapasztalható szabad szórendi alternációkról (2., 3. és 5. fejezet). A harmadik kérdés esetében végül kimutatja, hogy míg a magyar posztverbális szabad szórend magyarázatára alkalmazott nem-konfigurációs megoldások nem kielégítőek, addig egy egységes konfigurációs modell képes megfelelően megmagyarázni a tapasztalt jelenségeket (4. és 5. fejezet).

A Minimalista Programmal és hajtásaival szembeni kritikai állásfoglalásain keresztül **SB** egy olyan rendszert vázol fel, amely hű a Minimalista Programhoz, de a Minimalista Programnak azokat az aspektusait fejleszti tovább, amelyek inkább az Optimalitás Elmélettel rokonok: a szintaktikai szerkezetek nem mások, mint különböző elvek és lexikai tulajdonságok által meghatározott követeléseket kielégítő lokális és egyszerre optimális megoldások. Bár a szerző talán nem fog egyetérteni fenti megállapításommal, és maga nem hozza kapcsolatba megoldásait az Optimalitás Elmélettel, mégis azt gondolom, hogy az olyan gondolatmenetek, mint amilyenek a 95. és a 101-2. oldalon találhatóak, kifejezetten emlékeztetnek az Optimalitás Elmélet által használt megoldásokra. A konkrét példákon túl a Minimalista Program és az Optimalitás Elmélet között több hasonlóság fedezhető fel, mint azt általában a két kutatási irányzat művelői hajlamosak elismerni. Ilyen például a **SB** elemzéseiben is fontos szerepet játszó Gazdaságosság elve, mely a Minimalista Programban pontosan úgy működik, mint az Optimalitás Elméletben a szűrők - erről a kérdéssel l. Hans Broekhuis and Ellen Woolford: *Minimalism and Optimality Theory* (In: *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*, megjelenés alatt).

## *A dolgozatban tárgyalt nyelvi jelenségek*

A dolgozat felépítése csak részben tükrözi a fent vázolt elvi konstrukciót, mivel a szerző, ha folyamatosan szemmel tartja is az elméleti vonalat, négy konkrét és mélyreható esettanulmányon keresztül világítja meg mondanivalóját.

Az 1. fejezet (7-28) bemutatja az elméleti keretet és felvázolja a három elméleti kérdést.

A 2. fejezet (29-66) azt bizonyítja, hogy a kartográfiai megközelítések nem képesek megmagyarázni a magyar (és az angol) kvantorok különböző hatóköréit; egy „hagyományosabb”, kvantoremelést és A-rekonstrukciót használó elemzés képes úgy generálni a megfelelő struktúrákat, hogy a szükséges mozgatók nem nem-értelmezhető jegyekhez, hanem ahhoz az interpretációhoz vezethetők vissza, amely csak úgy tud létrejönni, ha ezek a mozgatók megtörténnek (a Chomsky „Last Resort” elvének általánosított verziója).

A 3. fejezet (67-114) a kartográfiai megközelítés konceptuális alapon történő rövid elemzése után kidolgoz egy olyan elemzést, amely különböző fonológiai és szemantikai elvek összjátékának eredményeképpen hozza létre a magyar fókusz-szerkezeteket, összhangban a minimalista megközelítésnek azzal az alapelvvel, hogy a nyelvtannak csak a két interfész reprezentációs szintet kell tartalmaznia, vagyis a Fonetikai Formát és a Logikai Formát, valamint hogy elvek és megszorítások csak a két reprezentációs szintre vonatkozhatnak.

A 4. fejezet (115-153) újravizsgálja azokat a érveket, amelyekkel alá szokták támasztani a magyar mondat posztverbális részének nem-konfigurációs voltát, és megállapítja, hogy ezek vagy általában nem relevánsak, vagy nem bizonyító erejűek egy olyan alternatív megoldással szemben, amely konfigurációs alapon megengedi a összetevők szabad átrendezését (*scrambling*); a *scrambling*-es megoldás azokat az aszimmetriát mutató eseteket is megmagyarázza, amelyekről a nem-konfigurációs megoldás csak járulékos hipotézisekkel tud számot adni.

Az 5. fejezet (154-203) olyan témát vizsgál, amely fontos szerepet játszott a kartográfiai megközelítés kialakulásában: az adverbiumok elhelyezését; a magyar adverbiumok által a mondat szerkezetben elfoglalt alternatív pozíciókat mozgatóval magyarázza: az adverbiumnak a látható vagy a láthatatlan szintaxisban azt a szerkezeti pozíciót kell elérnie, ahonnan képes módosítani a szemantikailag megfelelő konstituenst; az adverbiumok elhelyezését tehát nem a szintaxisban előre rögzített pozíciók határozzák meg (mint a kartográfiai megközelítésben), hanem az érintett lexémák interpretációs követelményei; az így felvázolt megoldás áttekinthető a *scrambling* jelenségeire is, amely tehát (a látszat ellenére) szemantikailag indokoltnak bizonyul.

A 6. fejezet (204-207) egy rövid konklúziót tartalmaz.

## *Értékelés*

A dolgozat olvasásában feltűnik, hogy minden fejezet többé-kevésbé az operátorok mozgatóval foglalkozik, más, a szórenddel kapcsolatos témák mellőzésével, ám a jelenlegi generatív elméletek felépítése miatt kulcsfontosságú témáról van szó, amelynek hatalmas irodalma van, és egyben ütközési pont a különböző elméleti irányzatok között. Ennek következtében itt fejlesztette ki a generatív grammatika a legkidolgozottabb formális eszközeit, itt lehet a legpontosabban lemérni egy elmélet szilárdságát: ezért **SB** (látszólagos) témaszűkítése nem az általánosabb témakör (a magyar szórend) további vonatkozásainak elhanyagolását jelenti, hanem sokkal inkább a témakör azon részeinek a kiemelését, melyeken keresztül a legjobban mérhető a javasolt megoldások életképessége.

Meggyőzőnek találok **SB** kritikáját a nem-értelmezhető jegyeken alapuló mechanizmusról: ez tényleg ellentmond a Minimalista Program alapelveinek, mert beépít a rendszerbe olyan elemeket, amelyeket a megfelelő performanciarendszer (fonológia vagy szemantika) nem interpretálhat. Más kérdés, hogy egyáltalán felépíthető-e olyan modell, amely teljesen nélkülözi a stipulatív megkötések - a nyelvek különbözősége legalábbis nem ezt látszik alátámasztani. A stipulációk csökkentése az általános elvek javára mindenesetre üdvözlendő, és ebben a tekintetben a jelölt által javasolt modell jó irányba mutat.

Hasonlóképpen meggyőzőek a kartográfiai megközelítés ellen felhozott elvi kifogások: az (Emonds és) Pollock úttörő munkáján alapuló kutatási irányzat nagyon gyümölcsöző területnek bizonyult az utolsó másfél évtizedben, de a módszernek talán egy kissé mechanikus kiterjesztése inkább egy nagyon kifinomult taxonomia felé terelte a kutatásokat. A kartográfiai megközelítés a mondat szerkezet elméletéből egyre inkább felfedezési eszközzé vált, melynek segítségével egyre újabb és egyre finomabb jelenségek feltárása és osztályozása vált lehetővé, de ezzel szem előtt vesztette a jelenségeket magyarázó elvek iránti kíváncsiságot.

A magyar mondat szerkezet nem-konfigurációs részének kiküszöbölése elvi alapon üdvözlendő; a nem-konfigurációs nyelvek ismert eseteivel szemben tapasztalható alapvető divergencia is ebbe az irányba mutat. Különösen megvilágító erejűnek tetszik az adverbiumok és a kvantorok pozíciójával és interpretációjával kapcsolatos megoldás (és ennek kiterjesztése a topikalizációra), amely elegánsan egybefogja a tények bonyolult szövevényét. A *scrambling*-es megoldás azonban egyelőre nem tűnik eléggé kidolgozottnak, vagy legalábbis az a tény, hogy több fajta *scrambling*-es nyelv létezik, és ezek más-más tulajdonságokkal rendelkeznek, kívánatosná tesz egy olyan teljesebb elméletet, amelyben ezek a különbségek értelmet nyernek. E nélkül nehéz eldönteni, hogy a *scrambling*-es megoldás tényleg kevesebb kikötéssel vagy járulékos hipotézissel jár-e, mint a nem-konfigurációs megoldás. Ezen túl nem világos a számomra, hogy a kvantorok esetében indokolt mozgatók magyarázata hogyan terjeszhető át a nem kvantifikált szintagmák szabad posztverbális sorrendjére.

Az olvasóban felmerül a kérdés, hogy az elviekben mindenképpen tetszetős rendszer, amit **SB** főleg a 3. fejezetben kidolgoz, tényleg gazdaságosabb-e más megközelítésekénél: ugyanis ahhoz, hogy a nyelvtan választott szegmentumában működjék, a szerzőnek egy sor általános elvet kell posztulálnia, amelyekről egyelőre nem tudjuk, hogy a nyelvtan más részeiben is jól fognak-e működni, ill. egyáltalán szükség lesz-e rájuk. Hasonló problémával szembesül minden kutató - amint ezt a szerző is elismeri - aki egy adott rendszer alapját képező elveket próbál újrafogalmazni, de ezeket az elveket kezdetben csak a tények egy részhalmazán tudja kipróbálni: csak az egyre szélesebb körben történő alkalmazásuk fogja igazán eldönteni, mennyire életképesek.

A bemutatott elemzések közül a fókusz előtti tagadás hangsúlyának tárgyalása általános elvek alapján nem tűnik megoldottnak: miért lehet a *nem* hangsúlyos a 3. fejezetbeli (25)-ben, míg az ugyanazzal a szerkezeti leírással ellátott (26)-ban nem lehet az? miért nem jár a (25)-beli hangsúlykülönbség jelentéskülönbséggel? Ugyanabban a fejezetben a (33) példapár magyarázatára kieszközölt megoldás eléggé stipulatívnak tűnik más, a feltételezett különbséghez köthető tulajdonságok hiányában.

### *Formai észrevételek*

Ami a dolgozat felépítését illeti, az egységes kérdésfelvetésen túl nem lehet nem észrevenni, hogy a különböző fejezetek önálló tanulmányokként születtek: jóllehet szoros szálak kötik össze őket és a gondolatmenet sem ütközik ellentmondásba (bár időnként mentőövekre van szüksége, mint a 196-7. oldalon), de a szerzőnek nem mindig sikerült tökéletesen összeforrasztania formailag a részeket, ami ismétlésekben, pontatlan megfogalmazásokban és

utalásokban nyilvánul meg. Valamilyen rejtelmes oknál fogva a *Direct Object* és *Indirect Object* kategóriáit a szerző gyakran összekeveri (pl. 34, 48, 55, 57). A szövegben szereplő hivatkozások közül kb. 20 hiányzik az egyébként igen gazdag irodalomjegyzékből (208-229).

### Zárszó

Az az áthághatatlan távolság, amely a nyelvi képesség produktumairól való ismereteinket és annak biológiai alapjairól való tudásunkat ma még elválasztja, nem engedi meg, hogy a nyelvten helyes modellezéséről döntsünk; ezt az állapotot tükrözi maga a tény, hogy a biológiailag legjobban elkötelezett generatív kutatási irányon belül is annyira eltérő modellek és részmodellek létezhetnek egymás mellett. Tehát egy modellezési kísérlet értékét nem annyira egy végleges megoldás lehetősége adja, mint inkább egyfelől az alkalmazott formalizmus lehetőségeinek a tanulmányozása, másfelől az elemzett nyelvi tények jobb, mélyrehatóbb megismerése.

Főleg ezen az alapon kell **SB** disszertációját értékelnünk. Az értekezés tartalmának kritikai ismertetése után azt hiszem, teljesen nyilvánvaló, hogy **SB** doktori értekezése olyan tudományos munkát képvisel, amely az utolsó tíz év élvonalbeli elméleti nyelvészeti kutatásának egyik jelentős teljesítménye. Kutatása olyan elméleti kereten belül helyezkedik el, amely jelenleg a legjobban kidolgozott formális eszközökkel rendelkezik a konkurens elméletekkel szemben, és eddig minden kétséget kizáróan a leggyümölcsözőbbnek is bizonyult a nyelvi tények magyarázatában és feltárásában. Ha eredményeit a fent támasztott követelmények fényében értékeljük, vagyis az alkalmazott formalizmus lehetőségeinek a tanulmányozása és az elemzett nyelvi tények jobb, mélyrehatóbb megismerése szempontjából, megállapíthatjuk, hogy a jelölt mindkét téren igen fontos eredményeket ért el.

A Chomsky és mások által használt formális nyelvtani modellt tüzetes kritika alá veti, kimutatja számos következtetlenségét, redundanciáját, stipulatív vagy a Minimalista Programmal össze nem egyeztethető vonását; helyette olyan formális rendszert dolgoz ki, amely mentes az említett fogyatékoktól, miközben képes megmagyarázni ugyanazokat a tényeket, sőt sok esetben több tényre jobb magyarázattal tud szolgálni. Bár nem tudhatjuk még, hogy **SB** elmélete állni fogja-e a nyelvi tények kihívását vagy sem, véleményem szerint a szerző elég pontos modellt bocsátott a rendelkezésünkre, amellyel mindezt ellenőrizni lehet.

A vizsgált jelenségek terén is olyan elemzéseket kínál az értekezés, amelyek eddigi tudásunkat szélesítik és mélyítik (főleg a kvantorok hatókörét és a posztverbális elemek sorrendjét illetően).

Az elmondottak értelmében a dolgozatot feltétlenül alkalmasnak találom a nyilvános vitára és javaslom annak kitűzését.

Budapest, 2011. február 6.

Dr. Salvi Giampaolo, DSc